

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

hakemli dergi

20. Sayı

Niğde
2006-GÜZ

MEMLÛK- KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZVARLIĞI: YANSIMA FİLLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Araş. Gör. Akartürk KARAHAN*

ÖZ: Mısır ve Suriye'de kurulan Memlûk devletinde Türklerin nüfuzunun artması, bölgede Türkçenin önem kazanmasını sağlamıştır. Bu nedenle 13 ve 14. yüzyılda Türkçe öğrenimini kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak üzere Türkçe sözlük ve gramerler yazılmıştır. Bunlar bölgenin Türkmen (Oğuz)-Kıpçak karma diyalekt yapısını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Türk dilinin genel söz varlığının tespitinde tarihî sözlükler büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada mevcut Memlûk -Kıpçak sözlüklerindeki yansımaları fiiller ele alınmış ve bunların, tarihî- modern dil karşılaştırması yönüyle yapısal ve tematik incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûk- Kıpçak Türkçesi, sözvarlığı, yansımaları fiil.

On the Lexicology of Mamluke-Kipchak Turkish: Onomatopoeia Verbs

ABSTRACT: That Turkish influence increased in Mamluke State set up in Egypt and Syria enabled Turkish to be important language in the region. Turkish dictionary and grammar books that were written in the13-14. centuries are so important that they reflect regions and terms language characteristic. Turkmen and Kipchak mixed dialect structure is also reflected in the dictionary.

Historical dictionaries are given importance to determine general Turkish lexicology. In this study onomatopoeia verbs in available Mamluke-Kipchak dictionary is studied and these are examined in morphological and thematical. In addition to this, their equivalent of historical and modern linguistic is given.

Key Words: Mamluke-Kipchak Turkic, lexicology, onomatopoeia verb.

---

* Ankara Üni. DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Böl., **El-mek:** akartrk@hotmail.com

1. Giriş

Türkçenin söz varlığı içerisinde yansıma (onomatopée) kelimeler önemli bir yer tutar. Dış dünyadaki sesler ve görüntüler, insan dilinin elverdiği şekilde, yansımalar ile taklit ve tasvir edilerek anlatıma canlılık katılır. Yansıma kelimeler, bir dile özgü olabildiği gibi, başka dillerde de görülen ortak kelimeler olabilir. Aynı ya da benzer yansımaların başka dillerde de görülmesi, bu kelimelerin “taklit” yoluyla oluştuğunu göstermektedir.

Yansıma kelimelerin tabiat seslerini tasvir ve taklit yoluyla oluştuğu konusunda araştırmacılar genellikle hem-fikirdir. T. Banguoğlu *tabiat seslerini tasvir veya kabataslak taklit ederek meydana gelen ses toplulukları* şeklindeki tanımında, yansıma bir kelimenin dış dünyadaki seslerin tam bir taklidi olmadığına işaret etmektedir (Banguoğlu 1986: 402). Dil Bilim Terimleri Sözlüğü’nde de *yansıma* terimi ile, bir şeyin çıkardığı sese benzer bir sesle yapılan kelime olduğu ve tam bir taklidin olmadığı ifade edilmiştir (DilbilimTS 1949: 206). Berke Vardar yönetiminde hazırlanan Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde de, *dış gerçeklik düzlemindeki ses ya da görüntünün ses öykünmesi yoluyla oluşturulan dilsel öge* şeklindeki tanımla yine yansıma kelimenin yaklaşık bir taklitten ibaret olduğuna dikkat çekilmiştir (Vardar 1980: 157-158). Tahir Nejat Gencan da *anlatımı canlandıran bir öykünme* olduğu görüşündedir (Gencan 1975: 220). Vecihe Hatiboğlu *tabiat seslerini andıran kelime* (Hatiboğlu 1978: 133), Hamza Zülfikar ise *tabiat seslerini az veya çok andıran, herhangi bir doğal sesle ilgisi sezilebilen kelimeler* olarak tanımlamıştır. Zülfikar’ın eserinde diğer çalışmalardan farklı olarak *yansıma kelimelerin insanın tatma, koklama, duyma, görme ve dokunma duyularıyla algıladığı tabiattaki canlılık ve hareketliliğin adlandırılmasıyla* oluştuğu vurgulanarak, *yansıma* terimine geniş bir anlam yüklenmiştir (Zülfikar 1995: 1-2). Tüm bu tanımlardaki ortak nokta, yansımanın hiçbir zaman tabiattaki sesin tam bir dengi olmadığı, onun bir benzeri olduğudur. Yani insan duyduğu ya da algıladığı sesleri kendi kişisel-kültürel özelliklerine, birikimlerine göre dille ifade etmektedir.

Bu tanım ve açıklamaların yardımıyla *yansıma kelime*’yi, insanın dış dünyada işittiklerini, algıladıklarını dilinin imkanları nisbetinde taklit ederek veya betimleyerek çıkardığı seslerden örülü dil birlikleri şeklinde tanımlayabiliriz. Bu dil birlikleri, dilde tek başına veya isimden isim ve isimden fiil yapma ekleri ile genişletilerek kullanılır. Yansıma kelimeler kök olarak isim kökü karakterindedir (Banguoğlu 1986: 402). Ancak getirilen çeşitli eklerle isim, sıfat ve fiil görevinde kullanılabilir.

Türkiye Türkçesinde yansıma kelimeler için çok çeşitli terimler kullanılmaktadır. Geçmiş yıllarda “lafz-ı taklîdî” ya da “taklîdî kelime” terimlerine karşılık olarak “yankı kelime, yansıtan kelime” (Bayrav 1969: 175); “ses yansımali kelimeler” (Zülfikar 1995); “yansılama” (Banguoğlu 1986, 155); “sese benzetmeli isimler” (Gazimihal 1961); “yankılık” (Tekin 1977); “onomatopée” (Eren 1951); “tabiat taklidi söz” (Tuna 1947); “ses taklidi” (Topaloğlu 1989: 127); “ses taklidi sözcükler, yansımali sözcükler” (Hengirmen 1995: 86); “yansıma sözcük” (Aksan 1983: 36-37; Türkay 1978), yansılama (Korkmaz 2003: 170) ve “yansıma” (Vardar 1980: 157-158; DilbilimTS: 206; Hatiboğlu 1978: 133; Gencan 1947) şeklinde çeşitli terimler kullanılmıştır. Ancak dil çalışmalarında “yansıma” terimi giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu çalışmada da “yansıma” terimi kullanılmıştır. Yansıma konusuna çeşitli kitaplarda değinilmiş, ayrıca konuyla ilgili müstakil çalışmalar da yapılmıştır*.

Bu çalışmada Memlûk- Kıpçak Türkçesi söz varlığı içerisindeki yansıma kökenli fiiller ele alınacak ve tarihî-modern dil alanındaki durumları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Tarihî Kıpçak sahasının söz varlığı ile ilgili Ârpâd Berta'nın “Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch- Türkischen (1996)” adlı eseri, Orta Kıpçakçadaki fiil yapımı üzerine tarihî- modern karşılaştırmalı bilgiler vermektedir. Memlûk- Kıpçak sahasındaki söz varlığına dair diğer önemli bir çalışma da Melek Özyetgin'in “Ebû Öayyân Kitâbu'l- İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî- Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi” adlı eseridir. Eserde zengin bir söz varlığına sahip Ki'nin fiil ve fiille ilgili gramer malzemesi, tarihî-modern Türk dili alanında karşılaştırmalı yöntemle değerlendirilmiştir (Ankara 2001). Bu çalışmamızda Berta 1996 ve Özyetgin 2001'de takip edilen metotla, sadece mevcut Memlûk- Kıpçak sözlükleri olan, “Kitâb-ı Mecmû'u Tercümân-ı Türkî ve 'Acemî ve Moğolî” (T), “Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l- Luğati't-Türkiyye”(TZ), “Kitâbu Bulğatu'l-Muştağ fi Luğati't-Türk ve'l-kıfçak” (BM), “El-kavânînu'l-Kulliye li zabti'l-Luğati't-Türkiyye” (KK), “Ed-Durretu'l-Muđîa fi'l-Luğati't-Türkiyye”(DM) sözlüklerindeki yansıma fiiller üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen sözlüklerdeki yansıma kökenli fiil malzemesinin yapısal ve tematik tasnifleri ile tarihî-filolojik incelemesinin yapılması amaçlanmıştır Memlûk- Kıpçak Türkçesi

* H. Eren (1951-1953) “Onomatopéelere Ait Notlar” **Türkiyat Mecmuası, C.X**, İstanbul ; K. Türkay (1978) “Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler” **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK, Ankara; N. Selen (1967) “Nesnelere Onlara Verilen İsimler Arasında O Nesnenin Özelliğine Uygun Bir Ses Uyuşumu Var mıdır?”, **DTCF Dergisi, C.XXV**, S.3-4, Ankara; T. N. Gencan (1947), “Yansımalar Yahut Ses Kelimeler Onomatopeler”, **Ergene**, S.4-5, İstanbul; M. G. Demiray (1973), “Yöresel ve Yansıma Kelimeler”, **Sivas Folkloru, C.I**, S.9, Sivas; H. Zülfikar (1995), **Türkçede Ses Yansımali Kelimeler**, TDK, Ankara.

sözlüklerinden “Kitābu’l- İdrāk li Lisāni’l-Etrāk”de bulunan fiiller ise daha önce Özyetgin (Ankara: 2001)’de ayrıntılı olarak incelenmiş olduğu için bu çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur. Tematik sınıflandırmada yansıma kelimelerin taklit ve tasvirten oluştuğu göz önünde bulundurulurken, doğadaki sesleri taklit yoluyla oluşanlar “Doğal Yansımalar” şeklinde ve doğadaki nesnelere tasvir yoluyla oluşan yansımalar “Betimleyici Yansımalar” şeklinde adlandırılmıştır.

2. YAPI BAKIMINDAN YANSIMA FİİLLER

Yansıma fiiller, yansıma isim köklerine fiil yapım ekleri getirilmek suretiyle oluşmuştur. Memlûk-Kıpçak sözlüklerindeki yansıma fiiller +kIr-, +lA-, +dA-, +Ir-, +rA-, +şA-, +Ik-, +Il-, +kA-, +nA- isimden fiil yapma ekleriyle meydana gelmiştir.

2.1. +kIr-:

Eski Türkçeden beri yansıma ve yansıma değerli isim köklerine gelen isimden fiil yapma ekidir (Gencan 1975: 281). M. Erdal yansıma fiil yapmada çok kullanılan bu ek, aynı görevdeki diğer bir ek olan +kl’den türediğini belirtmektedir (Erdal: 467-468).

sıskır- “ışık çalmak”(TZ), *ka kır-* “tükürmek”(TZ), *keykir-* “geçirmek” (TZ), *içhur-* “horlamak” (BM), *ınçıkır-* “hıçkırmak” (TZ), *bıçkır-* “horuldamak”(TZ), *şaşkır-* “su boğazda durmak” (TZ), *bülgür-* “büngüldemek” (TZ)

2.2. +lA-:

+lA eki çoğu kapalı ve tek heceli yansıma isim köklerine gelerek geçişsiz yansıma fiiller yapar (Banguoğlu 1986: 214).

şapla- “tokat atmak”(T, TZ), *şınğla-* “çınlamak”(TZ), *çıvla-* “yavaşça ses vermek”(TZ), *tınğla-* “çınlamak”(TZ), *kıçıkla-* “alay etmek”(TZ).

2.3. +dA-:

Ek, +dA, +tA, -(I)lDA ve -(I)rDA şekillerinde kullanılmaktadır. Yansıma fiil yapımında daha çok iki heceli +(I)lDA veya +(I)rDA ekleri tercih edilmiştir (Tenişev 1988: 429). Örneklerimiz, bir yerde geçen tonsuz şekilli +tA eki dışında, +l+dA yapısıyla kurulmuştur.

şıpılDA- “yavaşça söylemek”(TZ), *çıvılDA-* “yavaşça ses vermek”(TZ), *tırpılDA-* “kararsızlaşmak”(TZ), *tıntA-* “gıdıklamak, dürtmek”(TZ), *korulDA-* “horlamak”(TZ)

2.4. +Ir-:

Yansıma isimlerden fiil yapan +ır eki (Kononov 1956: 368) sadece *ıtır-* “inlemek”(BM) örneğinde geçmektedir.

2.5. +rA-:

Yansıma isim köklerine gelerek yansıma fiil yapan ve Eski Türkçeden beri kullanılan +rA eki, genellikle /k/, /g/, /ŋ/ ve bazen de /r/, /ç/, /l/ ile biten köklere gelir (Erdal: 469).

eŋre- “kökremek”(TZ).

Tenişev +d(l)rA gibi bir çok işlek ekin temelinde, çağdaş lehçelerde fazla gelişim göstermemiş olan -A yapım ekinin aranması gerektiğini ve bu durumun Başkurt, Tatar, Kırgız ve benzer birçok Türk lehçesinde bulunduğunu açıklamıştır (Tenişev 1988: 432). İncelediğimiz sözlüklerde bu şekilde iki örnek mevcuttur.

kuldura- “gürültü yapmak”(TZ), *şaldıra-* “hışıldamak” (TZ).

Ayrıca Tekin (1977)'de ve Tekin (1982)'de bu çalışmada da geçen *çoğra-*, *kökre-*, *kekir-*, *ağır-* fiilleri sonundaki +rA eki, Altayca *rkıra-> Ana Türkçe -kra-> Alt. *rkire-> AT -kre- gelişimine bağlanmaktadır.

2.6. +şA-:

İsimden fiil yapan +şA- (Räsänen 1957: 152) eki Memlûk- Kıpçak sözlüklerinde iki örnekte yansıma fiil yapmıştır. Çağdaş Türk Lehçelerinde de işlek olmayan bir ektir.

cıvşa- “yavaşça ses vermek” (TZ),

2.7. +lk-:

İşlek olmayan bir isimden fiil yapma ekidir (Räsänen 1957: 146). Sözlüklerimizde sadece bir fiilde karşımıza çıkmaktadır.

bürük- “dargınlığı geçmek, uykuda mışıldamak” (TZ)

2.8. +ıl-:

Yansıma fiil yapan +ıl eki (Räsänen 1957: 147) sadece aşağıdaki örnekte geçmektedir.

kürkül- “gürültü yapmak”(TZ)

2.9. +kA-:

Türkçede seyrek olarak kullanılan +kA eki (Räsänen 1957: 146) sadece bir örnekte yansıma fiil yapmaktadır.

şalğa-/şalka- “çalkamak” (TZ)

2.10. +nA-:

Yansıma isim köklerine gelen +nA eki için Tenişev, +lA ekinin değişikliğe uğramış biçimi olabileceğini belirtmekte ve kişne-, çayna, çiyne-, ayna- ve benzer fiillerde bu ekin varlığına işaret etmektedir(Tenişev 1988: 429). Ancak bu fiillerin +lA ekli diğer biçimlerinin olmaması ve tarihî lehçelerden itibaren istikrarlı kullanılması +nA ekini +lA'dan ayrı bir ek olarak ele almayı gerektirmektedir. İncelenen sözlüklerde aşağıdaki yansıma fiiller bu ek ile yapılmıştır.

şayna- “çiğnemek” (TZ), tırma-/tırna- “tırmalamak” (TZ).

3. OLUŞ BIÇIMLERİ VE TEMATİK BAKIMDAN YANSIMA FİLLER:

3.1. DOĞAL YANSIMA FİLLER:

Doğal yansıma fiiller, tabiattaki sesleri taklit eden doğal bir yansımadan ve algılamadan meydana gelen seslerden örülü fiillerdir. Yani bir kavramın yansıttığı gerçek benzeri seslerden oluşmuştur. Bu yönüyle doğal yansıma kökleri başka dillerde de küçük fonetik farklarla kullanılabilir. Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde geçen doğal yansıma fiiller, hayvan seslerini taklit eden, insanın çıkardığı sesleri taklit eden, nesnenin hareketiyle oluşan sesleri taklit eden yansıma fiiller olmak üzere üç gruptur.

3.1.1. HAYVAN SESİNİ TAKLİTLE OLUŞAN YANSIMA FİLLER:

Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde tespit ettiğimiz hayvan sesini taklit eden yansıma fiillerin tamamı doğal bir yansımanın ürünüdür. Hayvan seslerini çağrıştıran bu isim köküne +l- eki getirilerek oluşturulmuştur.

3.1.1.1. +l- yansıma fiilleri

ıjr- “inlemek”

DMK *ıñgra-* “(deve için) inlemek” (DLT I-120), ayrıca *ıñgran-* “inlemek” (DLT I-289) ve işteş çatılı *ıñğraş-* “inleşmek” (DLT III-398), ettirgen *ıñğrat-* “inletmek” (DLT II-358) **Memlûk- Kıpçak:** T-, BM 41v *ıjr-* “ziewan” (ZAJACZKOWSKI, 79), TZ-, KK-, DM-.

<*aır-/ıjr- “inlemek” (GsizF). Bkz. ED189b *aır-/ıjr-*, ERDAL II 469 *ıjr-*.

Modern Kıpçak: Tat. *ığıraş-* “stonat’, stenat’, oxat’, kryaxtet” (TatarRS, 678); Başk. *ıjra-* “stonat’, stenat’” (BRS, 671); Kzk. *ınıran-* “hastanın acı çekerek ses çıkarması” (KazakTS, 323); Kırg. *ıjıran-* “iyi anlaşılacak bir tarzda konuşmak, ağız içinden bir şeyler gevelemek”

(KırgızS, 354); Nog.- *ıyrıran*- “stonat’, ston” (NogayRS, 427); Kum.*ıngıran*- “stonat’” (RKS, 321); Karay: *ııldıa*- “stonat’, juczec’, stukać” (KarayRPS, 651) ayrıca *ınle*- “stonat’, juczec’” (KarayRPS, 203). Ayrıca Krş. *agır*-.

3.1.2. İNSANIN ÇIKARDIĞI SESLERİ TAKLİTLE OLUŞAN YANSIMA FİİLLER:

İnsan sesini taklit eden doğal yansıma fiiller, insanın çeşitli durumlarda kendisinin isteyerek ya da istem dışı olarak çıkardığı sesleri içine alan yansıma fiillerdir. Bu çeşit yansımalarda kelime kökünde daha çok tonsuz ünsüzler bulunmaktadır. Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde insanın çıkardığı sesleri taklit eden yansıma fiiller +kır-, +dA- yapım ekleri ile meydana gelen doğal yansımalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.2.1. +kır- yansıma fiilleri

sıskır- “ıslık çalmak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ22b *sıskır*- “ıslık çalmak” (ATALAY, 43), KK-, DM-.

<sıskır- (<*sıs+ kır- “ıslık çalmak”), (Gszf). TEKİN 1995, 176 *sıskır*-

Modern Kıpçak: Tat. *sızgır*- “svistat’, svistet’, izdavat’ (izdat’) svist’” (TatarRS, 494); Başk.-; Kzk. *ıskır*- “ıslık çalmak, heybet göstermek, düşmanlık ve tehlike belirtmek” (KazakTS, 324); Kırg.*ıskır*- “ıslık çalmak, ıskırmak” (KırgızS, 361); Nog.- *sızgır*- “svistet’, izdavat’ svist’, svist’” (NogayRS, 318); Kum.*sızgır*- “svistΨt’” (KumukRS, 292<); Karay: *sızgır*- “svistet’, şipet’, şikat’, karkat’; gwizdać, syczeć, sykać, krakać; vızıvat’, podzıvat’, przywo ywać; izdevat’sya, vısmeivat’; znucać siv, naıgrawać siv, wyśmiewać” (KarayRPS, 488).

bıçkır- “horuldamak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ 21b *bıçkır*- “horuldamak” (ATALAY, 41), KK-, DM-.

<bıçkır- (<*bıç+ kır- “horuldamak”) (Gszf). RÄSÄNEN 1969, 385 *pışkır*-/ *pıçkır*-

Modern Kıpçak: Tat.-; Başk. *bışkır*- “fırkat’” (BRS, 131); Kzk. *pıskır*- “atın veya başka hayvanın burnundan sertçe ses çıkararak hava alması, hapşırma, beğenmemek” (KazakTS, 225); Kırg.*bışkır*- “(beygir) aksırmak” (KırgızS, 118); Nog.- *pıskır*- “xrapet’, fırkat’” (NogayRS, 273); Kum.*pışkır*- “sopΨt’, pıxtΨt’, fırkat’” (KumukRS, 266); Karay-. Krş. Anad. Ağ. *pıskır*- “aksırmak” (DS IX, 3447).

kakır- “tükürmek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ 9a *kaqır-* “tükürmek” (ATALAY, 16), KK-, DM-.

< *kaqır-* (<*ka+qır- “tükürmek”), (Glif). TEKİN 1995, 173 *kāqır-*

Modern Kıpçak: Tat. *kaqır-* “xarkat’, xarknut’, otxarkivat’, otxarknut’, vıplevivat’, vıplyunut’, mokrotu” (TatarRS, 214); Başk. *kaqır-* “xarkat’, xarknut’” (BRS, 316); Kzk.-; Kırg.*kaqır-* “balgam çıkarmak” (KırgızS, 385); Nog.- *kaqır-* “xarkat’” (NogayRS, 140); Kum.*kaqır-* “xarkat’” (KumukRS, 183); Karay-. Ayrıca Anad. Ağ. *kaqır-* “balgam çıkarmak” (DS VIII, 2603).

keykir- “geğirmek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ 9a *keykir-* “geğirmek” (ATALAY, 16), KK-, DM-.

< *keykir-* (<*key+qır- “geğirmek”), (GsizF). TEKİN 1995, 181 *kēkir-*, RÄSÄNEN 1969, 248 *kēkir-*

Modern Kıpçak: Tat. *kiker-* “rıgat’, rıgnut’, otrıgivat’, otrıgnut’, stradat’, otrıckoy” (TatarRS, 252); Başk. *kiker-* “rıgat’, rıgnut’, otrıcka, rıganıe, otrıgıvanıe” (BRS, 256); Kzk. *kekır-* “geğirmek” (KazakTS, 126); Kırg.*kekır-* “geğirmek” (KırgızS, 431); Nog.- *kekır-* “rıgat’, otrıgivat’, rıgan’e, otrıgıvanıe, otrıcka” (NogayRS, 158); Kum.*kekır-* “rıgat’, otrıgivat’” (KumukRS, 164); Karay: *kΨkır-* “otrıgivat’, bekaç” (KarayRPS, 390). Ayrıca Anad. Ağ. *kekır-* “geğirmek, ilenmek” (DS VIII, 2773), TT. *geğır-* “midede toplanan gazı sesle ağızdan çıkarmak” (TS, 830).

içhur- “horlamak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM67v *içhur-* “chrapaπ” (ZAJACZKOWSKI, 53), TZ-, KK-, DM-.

< *içhur-* (<*(h)iç+qır- “horlamak”), (GsizF).

Modern Kıpçak: Memlûk Kıpçak Sözlüklerinde sadece BM’de geçen fiil, modern sahada bu şekliyle tanımlanamamıştır. Bkz. Anad. Ağ. metatezli yansıma isim *ıhcırık* “boğaz gıcık yaptığı zaman çıkan ses” (DS VII, 2459).

ınçıkır- “hıçkırmak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM, TZ29a/84a *ınçıkır-* “hıçkırmak” (ATALAY, 174), KK-, DM-.

< *ınçıkır-* (<*(h)ınç(ı)+qır- “hıçkırmak”), (GsizF).

Modern Kıpçak: Tat.-; Başk.-; Kzk.-; Kırg.-; Nog.-; Kum.-; Karay: ah çekmek, ohlamak, inlemek, iç çekmek anlamlarına gelen *ınçır-*

“vzdıxat’, oxat’”(KarayRPS, 204) fiiliyle ilişkilendirebiliriz. Bkz. Anad. Ağ. ön seste h- türemesi şekliyle *hıñçır-* “hıçkırma” (DS VII, 2364).

3.1.2.2. +dA yansıma fiilleri

şıpılda- “yavaşça söylemek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ38b *şıpılda-/şibülde-* “yavaşça söylemek” (ATALAY, 73/247), KK-, DM-.

<şıpılda- (<*şıp+ıl+da- “şıpıldamak, yavaşça söylemek”), (GsizF)

Modern Kıpçak: Tat. *şıpırda-* “şelestet’, şurşat’, şelest, şurşanie” (TatarRS, 667); Başk. *şıptırda-* “şurşat’, şelestet’, şorox” (BRS, 665) ayrıca *şapılda-* “şlepat’, xlopat’, xlopanie” (BRS, 655); Kzk. *şıpılda-* “terlemek, sıvı bir şeyin dolu olması, bir şeyin diğerine değmesi” ayrıca *şılpılda-* “şıpıldamak, şapurdamak” (KazakTS, 318, 319); Kırg. *şılpılda-* “şıl-şıl gibi bir ses çıkarmak” (KırgızS, 686) veya *çıypılda-* “cıldamak” (KırgızS, 274); Nog.- *sıbirda-* “şepat’sya, pereşeptivat’sya, pereşeptivanie” (NogayRS, 317); Kum. *şuvulla-* “şurşat’, şelest’ıt’, şipet’, svistet’” (KumukRS, 371); Karay: *şubulda-* “şelestet’, şumet’, gudet’, şipet’; szleścić, szumieć, huczeć, suczeć, kolıxat’sya, kolebat’sya, ko ysac’ siv” (KarayRPS, 647). Krş. Anad. Ağ. *şıpırda-* “su damlarken ses çıkarmak” (DS X, 3770).

korulda- “horlamak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ 21b *korulda-* (Trkm *horla-*) “uykuda horlamak” (ATALAY, 41), KK-, DM-.

<korulda- (<*kor-ul+da- “horlamak”), (GsizF)

Modern Kıpçak: Tat. *hırılda-* “xrip’ıt’, xrip, xrip’ınie” (TatarRS, 617) ayrıca *gırılda-* “spat’ c xrapom” (TatarRS, 120); Başk. *hırılda-* “xrip’ıt’, xrip” (BRS, 608); Kzk. *korulda-* “horlamak” (KazakTS, 174); Kırg. *korulda-* /*korkulda-* “hırıldanmak, ötmek” (KırgızS, 488); Nog.- *hurılda-* “xrapet’, xrap, xrapenie” (NogayRS, 398); Kum. *horulla-* “xrap’ıt’” (KumukRS, 348); Karay: *hırılda-* “sopet’, xrapet’, sapać, chrapać” (KarayRPS, 609).

3.1.3. NESNENİN HAREKETİYLE OLUŞAN SESLERİ TAKLİT EDEN YANSIMA FİİLLER:

Memlûk-Kıpçak sözlüklerindeki doğal yansıma fiillerin bir bölümü de nesnenin çıkardığı doğal sesleri taklit yoluyla oluşmuştur. Bu fiiller insanın etkisiyle veya tabiatın etkisiyle nesneden çıkan sesleri taklit eden isim köklerine +lA, +dA ve +şA isimden fiil yapma ekleri getirilerek yapılmıştır.

3.1.3.1. +IA yansıma fiilleri

şapla- “tokat atmak”

krş. ED- fakat şapurtu sesi olarak 866a'da *şa:b*, DMK- fakat *şap şap* “vurmada çıkan ses, yemekte ağızda çıkan ses” (DLT III, 145-146), **Memlûk- Kıpçak:** T43b *şapla-* “tokat atmak” (TOPARLI 2000, 60), BM-, TZ32a fakat farklı anlamda *şapla-* “taş yontmak” (ATALAY, 62), KK-, DM-

<şapla- (<*şāp+la- “şaplamak, şap diye ses çıkarmak”), (GsizF), bkz. ED866a.

Modern Kıpçak: Tat.- fakat *şapalak* “poşçeçina, opleyha” ve *şapalak* “sinek öldürme aleti” (TatarTS, 410); Başk.-, Kzk.- fakat *şapalakta-* “el çırpma, şamarlamak” (KazakTS, 307); Kırg.-; Nog.-; Kum.- fakat aynı kökten *şapırlat-* “pleskПт” (KumukRS, 367); Krş. Anad. Ağ. *şaplat-* “tokatlamak” (DS X, 3745).

şınğla- “çınlamak”

krş. DMK *çınğra-* “çınlamak” (DLT III, 402), **Memlûk- Kıpçak:** T-, BM-, TZ24a *şınğla-* “çınlamak” (ATALAY, 46), KK-, DM-

Şınğla- (<*şıŋ+la- “çınlamak”), (GsizF). Bkz. ED426b *çınra-*.

Ayrıca bkz. *tınğla-*.

tınğla- “çınlamak”

krş. DMK *tınğıla-* “ağır bir şey yere düşerek ses vermek” (DLT III, 404), **Memlûk- Kıpçak:** T-, BM-, TZ23a *tınğla-* “çınlamak” (ATALAY, 44), KK-, DM-

<tınğla- (<*tıŋ+la- “çınlamak”), (GsizF). Bkz. ED523a *tınıla-*

Modern Kıpçak: Tat. *çınla-* “zvenet’, pozvenet’, prozvenet’, lyПзgat” (TatarRS, 647); Başk. *sınla-* “izdavat’ zvon, zvenet” (BRS, 491) ayrıca *şanla-* “şumet’ v uşax, zvenet’ v uşax” (BRS, 654); Kzk. *şınılda-* “teneke ve demirin çarpma sonucu ses çıkarması” (KazakTS, 319); Kırg. *çınılda-* “çınlamak, acı acı bağırma, bağırıp çağırma” (KırgızS, 270); Nog.- *çınıra-* “zvenet’, izdavat’, metalliceskiy zvuk, zvon, izavanie metalliceskogo zvuka” (NogayRS, 111); Kum. *çınıla-* “zvenet’, drebezjПт” (KumukRS, 144); Karay: *çınla-/çınıla-* “zvenet’, dzwonić, pet’ pesni, spiewПс piosenki” (KarayRPS, 637). Krş. Anad. Ağ. *tınna-* “gizlice, sessizce söylemek; maden bir şey vurulunca ses çıkarmak” (DS X, 3916).

çivla- “yavaşça ses vermek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ38b *çivla-* “yavaşça ses vermek” (ATALAY, 162), KK-, DM-

<çivla- (<*çiv+la- “yavaşça ses vermek”), (GsizF).

Modern Kıpçak: Çağdaş Kıpçak alanında tanımlanamamıştır. Krş. Anad. Ağ. çivla- “fişkirarak akmak” (DS III, 1200).

Ayrıca bkz. çivilda-.

3.1.3.2. +dA- yansıma fiilleri

çivilda- “yavaşça ses vermek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ38b çivilda- “yavaşça ses vermek” (ATALAY, 162), KK-, DM-.

<çivilda- (<*çiv+ıl+da- “civildamak, yavaşça ses vermek”), (GsizF)

Modern Kıpçak: Tat.-; Başk. sırkilda- “çirikat” (BRS, 492); Kzk.-; Kırg.çiyilda- “çiğlik koparmak, feryat etmek, acı acı bağırmak” (KırgızS, 273) ve çıypilda- “civildamak” (KırgızS, 274); Nog.- şırilda- “çirikat’, şçebetat’, cirikan’e, şçebetan’e” (NogayRS, 423); Kum.-; Karay: çırilda- “çirikat’, strekotat’, świergotac” (KarayRPS, 638).

3.1.3.3. +şA- yansıma fiilleri

civşa- “yavaşça ses vermek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ38b civşa- “yavaşça ses vermek” (ATALAY, 162), KK-, DM-.

<civşa- (<*civ+şa- “civildamak, yavaşça ses vermek”), (GsizF).

Ayrıca bkz. çivilda-.

3.2. BETİMLEYİCİ YANSIMA FİİLLER:

Betimleyici yansıma fiiller, dış dünyadaki oluşumların, algılama ve tasarımlarla dile yansımış şekilleridir. İnsanın doğayı betimlemesiyle ortaya çıkarlar. Bunlar, tabiatta olan sesleri bünyesinde bulundurmazlar ve doğal bir yansıma değildirler. Doğal yansıma fiillerin aksine diller arasında farklılık gösterirler. Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde tespit ettiğimiz betimleyici yansıma fiiller konularına göre insanla, hayvan, nesne ve tabiat sesleriyle ilgili olarak dörde ayrıldı.

3.2.1. İNSANLA İLGİLİ YANSIMA FİİLLER:

Memlûk-Kıpçak sözlüklerindeki insanla ilgili betimleyici yansıma fiiller, insanın yaptığı ya da etkilendiği şeylerin betimlenmesiyle oluşan fiillerdir. Bu fiillerde +kIr, +dA, +lA, +kA, +lK, +nA ekleri kullanılmıştır.

3.2.1.1. +kır yansıma filleri

şaşkır- “su boğazda durmak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ21b *şaşkır-/saçır-* “-su- boğazda durmak” (ATALAY, 41), KK-, DM-.

Şaşkır- (<*şaş+kır- “su boğazda durmak, sıçramak”), (GsizF).

Modern Kıpçak: Tat.- fakat farklı anlamda *çacgır-* “izdavât’, şum, zvuki, napominayutsie” (TatarRS, 628) ayrıca *çacgır-* “çay gibi ses çıkarmak” (TatarTS, 389); Başk.-; Kzk. farklı kökte *şaşal-* “boğazın gıcıklanması” (KazakTS, 309); Kırg.çacıł- “saçılmak, püskürtmek” (KırgızS, 242) ve *çaçıra-* “sıçramak, paramparça olmak” (KırgızS, 243) filleriyle ilişkili olabilir. Nog.- dağıtmak, serpmek ve benzer anlamlarda *şaşkışla-* “razbrasivat’, rassıpat” (NogayRS, 407); Kum.çacıra- “brızgat’sya, razbrızgivat’sya, letΨt’, otletΠt’ brızgami” (KumukRS, 356); Karay-.

3.2.1.2. İk yansıma filleri

bürük- “dargınlığı geçmek, uykuda mışıldamak”

Memlûk- Kıpçak: T-, TZ 8a *bürük-* “dargınlığı geçmek, uykuda mışıldamak” (ATALAY, 14), KK-, DM-.

<bürük- (<*bürük- “uykuda mışıldamak”)

Modern Kıpçak: Çağdaş Kıpçak sahasında tanıklanamamıştır.

3.2.1.3. +da yansıma filleri

tırpılda- “kararsızlaşmak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ6b/28b *tırpılda-* “kararsızlaşmak” (ATALAY, 257), KK-, DM-.

<*tırpılda- “kararsız kalmak”, (GsizF).

Modern Kıpçak: Tat. *tırpılda-* “proyavlyat’ (proyavit’) neterpelivost’, bespokiyt’sya, bespokiyno bit’cya” (TatarRS, 563) ayrıca *tırpılda-* “sabırsızlıkla tepinmek” (TatarTS, 335); Başk.-; Kzk. *tırpıldat-* “ayağını sürükleyerek ses çıkartmak” (KazakTS, 285); Kırg.*tırpıra-* “çırpınmak, titremek” (KırgızS, 734); Nogay.-; Kum.*tırpılla-* “trepıxΠt’sya, barΠxtat’sya, bit’sya v konvul’siyax” (KumukRS, 326); Karay.-.

tınta- “gıdıklamak, dürtmek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ37a *tınta-* “gıdıklamak, dürtmek” (ATALAY, 70), KK-, DM-

<*tın+ta- “gıdıklamak, dürtmek”, (GliF).

Modern Kıpçak: Memlûk Kıpçak sahası sözlüklerinden sadece TZ’de karşılaştığımız tın+ta- yansıma fiili, çağdaş Kıpçak alanında tanıklanamamıştır.

3.2.1.4. +IA- yansıma fiilleri

kıçıkla- “alay etmek”

krş. DMK kıçıla- “gıdıklamak” (DLT III 323-28), **Memlûk- Kıpçak:** T-, BM-, TZ18b kıçıkla- “alay etmek” (ATALAY, 36), KK-, DM-.

<*kıçıkla- (<*kıç-ık+la- “alay etmek”) Bkz. ED591b kıçıla- fiili *kıç- kökünden gelmektedir.

Modern Kıpçak: Nog.- *kıcıkla-* “zlit’, razozlit’” (NogayRS, 196); Kırg.*kıçıla-* “kavga, gürültü, patırtı çıkarmak” (KırgızS, 449). Fiil buradaki anlamıyla Oğuz grubu lehçelerinde kullanılmaktadır. Bkz. TT. *gıcıkla-* “gıcık oluşturmak, kaşındırmak, kuşkulandırmak, mec. cinsî istek uyandırmak” (TS I 850) ve Anad. Ağ. *kıcıkla-* “huylandırmak, kızdırmak, şüphelendirmek” (DS VIII, 2782).

3.2.1.5. +KA- yansıma fiilleri

şalğa-/şalka- “çalkamak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ15a şalğa-/şalka- “çalkamak” (ATALAY, 29), KK-, DM-.

<*şalka- (<*şal+ka- “çalkamak”), (GliF). RÄSÄNEN 1969, 97 çalka-

Modern Kıpçak: Tat.-; Başk.-; Kzk.-; Kırg.*çayka-* “çalkamak, sallamak” (KırgızS, 256); Nog.- *şayka-* “kaçat’, raskacivat’, poloskat’, spolaskivat’, propolaskivat’” (NogayRS, 401); Kum.*çayka-* “kaçat’, pokΠçivat’, kolıxΠt’, şatΠt’” (KumukRS, 352); Karay: *çalka-* “kaçat’, raskaçivat’, ko ysać, huštać, tryasti, vstryaxivat’, vzbaltivat’, trzξść, wstrzξşac’” (KarayRPS, 622).

3.2.1.6. +nA- yansıma fiilleri

şayna- “çiğnemek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ35b şayna- “çiğnemek” (ATALAY, 246), KK-, DM-.

<*şayna- “çiğnemek”, (GliF). Bkz. ED 416a *çikne-*

Modern Kıpçak: Tat.-; Başk. *seyne-* “jevat’, perejevivat’, odno: tí je” (BRS, 494); Kzk.-; Kırg.*çayna-* “çiğnemek” (KırgızS, 257); Nog.- *şayna-* “perejevivat’sya, bit’, perejevannım” (NogayRS, 401); Kum.*çayna-*

“jevat’, razıyevivat” (KumukRS, 352); Karay: çΨynΨ- “jevat” (KarayRPS, 611) ve çayna- (KarayRPS, 621).

3.2.2. NESNE İLE İLGİLİ YANSIMA FİLLER:

Memlûk-Kıpçak sözlüklerindeki aşağıda verilen yansıma fiiller, nesne hareketinin betimlenmesi ile oluşan isim köklerine +rA, +Ir- isimden fiil yapım eki getirilerek meydana gelmiştir.

3.2.2.1. +rA yansıma fiilleri

kuldura- “gürültü yapmak”

krş. DMK *küldre-* “güldür güldür etmek” (DLT III, 448), **Memlûk-Kıpçak:** T-, BM-, TZ29a *kuldura-* “gürültü yapmak” (ATALAY, 56), KK-, DM-.

<*küldre- (<*küldü+re-“gürültü yapmak”), (GsizF). Bkz. ED717a *küldre-*

Modern Kıpçak: Tat.-; Başk.-; Kzk.- fakat farklı anlamda *kuldıra-* “hızla aşağıya doğru düşmek, siyasî iktisadî yönden zayıflamak” (KazakTS, 180) fiili bulunmaktadır. Kırg.*kuldura-* “mırıldanmak, anlaşılmayan bir dille konuşmak, çocukça kekelemek” (KırgızS, 519) ve *küldürö-* “gürlemek, gümbürdemek” (KırgızS, 535); Nog.-, Kum.-; Karay-. Bkz. Anad. Ağ. *guldura-* “açlıktan ya da üşümekten barsaklar ses çıkarmak, guruldamak” (DS VI, 2191).

şaldıra- “hışırdamak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ15a *şaldıra-* “hışırdamak” (ATALAY, 29), KK-, DM-.

<*şaldıra- (<*şaldı+ra-“hışırdamak”), (GsizF). Bkz. RÄSÄNEN 1969, 97 çaldıra-

Modern Kıpçak: Tat. *şaldıra-* “gremet’, zvyПkat’, zvenet’, drebezcet’, bryПkat’, lyПzgat’” (TatarRS, 654); Başk. *şaltıra-* “gremet’, zvyakat’, zvenet’, bryatsat’, drebezjat’, liyazgat’, zvyakanie, drebezjanie” (BRS, 654); Kzk. *saldıra-* “gürültü, tıkırtı, ses çıkarmak” (KazakTS, 232); Kırg.*şıldıra-* “şarıldamak, hışırdamak, hışırdamak” (KırgızS, 685); Nog.-; Kum.-; Karay: *şaltıra-* “zvenet’, drebezjat’, dzwonić, dźwiwzczę” (KarayRPS, 644).

3.2.2.2. +kIr yansıma fiilleri

bülgür- “büngüldemek”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ37a *bülgür-* “büngüldemek” (ATALAY, 70), KK-, DM-.

<*bülğür- (<*bül+kir- (?)"büngüldemek", (GsizF).

Modern Kıpçak: Tat. *bülkelde-* "lıkırdamak, cumbuldamak" (TatarTS, 65); Başk.-; Kzk. *bülkilde- /bülkildet-* "yavaş yavaş orta hızla gitmek, yavaş yavaş bir şeyi söylemeye başlamak" (KazakTS, 55); Kırg.*burkulda-* "gürlemek, çalkanmak, tehevüre kapılmak, aşırı derece kızmak" (KırgızS, 147); Nog.-, Kum.-; Karay-. Bkz. Anad. Ağ. *bülgüldü-* "su topraktan kaynamak" (DS II, 824).

3.2.3. HAYVAN SESLERİ İLE İLGİLİ YANSIMA FİİLLER:

Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde tespit ettiğimiz aşağıdaki fiiller ise +nA ve +rA ekleri ile meydana gelmiştir.

3.2.3.1. +nA yansıma fiilleri

tırna-/tırma- "tırmalamak",

krş. DMK *tırmal-* "tırmalanmak" (DLT II, 230), **Memlûk- Kıpçak:** T-, BM-, TZ15a *tırna-/tırma-* "tırmalamak" (ATALAY, 257), KK-, DM-.

<*tırna- "tırmalamak", (GliF)". Bkz. ED549b *tarma-*

Modern Kıpçak: Tat. *tırna-* "tsarapat', otsarapat', çesat', poçesat', skrestî" (TatarRS, 563); Başk. *tırna-* "tsarapat', otsarapat', çesat', poçesat'" (BRS, 561); Kzk. *tırna-* "tırmalamak" (KazakTS, 285); Kırg.*tırma-/tırmala-* "kaşımak, tırmalamak" (KırgızS, 733); Nog.- *tırna-* "tsarapat', boronovat'" (NogayRS, 375); Kum.*tırna-* "tsarapat'" (KumukRS, 325); Karay: *tırna-* "boronovat', bronować, tsarapat', drapać" (KarayRPS, 558).

3.2.3.2. +rA yansıma fiilleri

eñre- "kökremek"

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ18b *eñre-* "kökremek" (ATALAY,), KK-, DM-.

<eñre- (<*eñ+re- "kökremek"), (GsizF). Krş. Ağır- ve ıñır-.

Modern Kıpçak: Kzk. *enre-* "bağırmaq, ağlamak" (KazakTS, 76) ve Kırg.*eñgire-* "acı acı ağlamak, bağırmaq, hıçkırmak" (KırgızS, 333) örnekleri Çağdaş Kıpçak sahasında tanıklanabilmiştir. Krş. Anad. Ağ. *enreş-* "sürü hep birden melemek" (DS V, 1760).

3.2.4. TABİAT SESLERİ İLE İLGİLİ YANSIMA FİİLLER:

+İl ekiyle kurulmuş aşağıdaki fiil ise çağdaş Kıpçak sahasında daha çok tabiat seslerini betimlemede kullanıldığı için bu başlıkta ele alınmıştır.

3.2.4.1. +İl yansıma fiilleri

kürkül- “gürültü yapmak”

Memlûk- Kıpçak: T-, BM-, TZ29a *kürkül-* “gürültü yapmak” (ATALAY, 56), KK-, DM-.

<**kürkül-* “gürültü yapmak”, (GsizF).

Modern Kıpçak: Tat.-; Başk.-; Kzk. *kürkir-* “gürlemek, gök gürlemesi” (KazakTS, 148); Kırg.*kürkürö-* “gürlemek, gürültü yapmak, horuldamak” (KırgızS, 541); Nog.- *kürilde-* “gremet’, groxotat’, proxotan’e” ve ayrıca kaldırmak ve benzeri anlamda *kükilde-* “podnimat” (NogayRS, 195) fiili de ilişkili olabilir. Kum.-; Karay: *gürülde-* “şumet’, gremet’, ha asować, grzmieć” (KarayRPS, 162).

4. Sonuç

Çalışmamızda Memlûk- Kıpçak sahasında hazırlanan sözlüklerde tespit edilen 30 yansıma fiil üzerinde tarihî- karşılaştırmalı filolojik inceleme yapılmıştır. Büyük ölçüde, tarihî ve modern alandaki yansıma fiillerin kullanımında, gerek anlam gerekse şekil açısından paralellik olduğu görülmüştür. İncelememizde yansıma fiiller hem tematik hem de yapısal açıdan iç içe tasnif edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Memlûk- Kıpçak sözlükleri zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu durum, incelenen eselerin tür olarak sözlük olmasından ve sözlüklere de dönemin mevcut söz varlığının derleme yoluyla tamamıyla alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Memlûk- Kıpçak sözlüklerinde dönemin ve bölgenin standart dili yanında, çeşitli Türk boylarına ait diyalektolojik malzeme bulunmaktadır. Çoğunlukla eserlerde bölgenin dil yapısını oluşturan Kıpçak ve Türkmen boy adları da kelimelere kayıt olarak düşülerek devrin dili kapsamlı bir biçimde sözlüklere yansıtılmıştır.

Sözlüklerdeki yansıma fiillerde büyük ünlü uyumu tamamen bulunmaktadır (BM’de geçen *içhur-* transkripsiyon sistemiyle ilgilidir): *kıgır-*, *kıldura-*, *cıvşa-*, *bürük-* vb. Küçük ünlü uyumu da, büyük ünlü uyumu kadar sistemli olmamakla birlikte, bir çoğunda vardır: *Sıskır-*, *ınçkır-*, *sümkür-*, vb.

Ele aldığımız yansıma fiillerde ç-ş, s-ç, t-ş, t-ç, t-s, ç-s, ş-s ses düzenekleri arasında benzeşmeler sıkça görülmüştür. Hatta aynı kelimenin farklı ses benzeşmeleriyle oluşmuş şekilleri, aynı sözlük içinde yer alabilmektedir. Bu durumu, söz konusu sözlüklerdeki karma diyalekt (Kıpçak- Türkmen) yapısına bağlayabiliriz. Örnek olarak aynı kelimenin *şınğla-* (TZ24a) yanında *tınğla-* (TZ23a) şekli de geçmektedir. Kelime başında *tüskür-* (BM), *şüşkür-* (TZ ve KK) örnekleri örnekleri t-ş

benzeşmesine birer delildir. Kelime içinde de *kışkır-* (TZ23a), *kıçkır-* (TZ18b), *kışkır-* (KK69a/84a) örneklerinde ş-ç benzeşmesi görülmektedir. Bu durum, sözlüklerin dönemin yazı dili yanında halk ağzındaki derlemelere de dayanması ve çeşitli tabakaların konuşmasına dayanması nedeniyle olabilir. Ayrıca modern Kıpçakçada da bu benzeşmelerin aynen olması, düzenli bir Kıpçak ses özelliğini de akla getirmektedir. (ÖZYETGİN 2001: 96-106).

Sözlüklerdeki yansıma fiiller yapı olarak şu isimden fiil yapım ekleriyle kurulmuştur. +IA eki 6, +kIr eki 9, +dA eki 5, +rA eki 3, +nA eki 2 ve +şA, +ır eki, +ık, +ıl, +kA ekleri birer örnekte geçmektedir. Tespit edilen fiillerin 16'sı doğal yansıma ve 14'lü betimleyici yansıma fiildir.

Tarihî Türk söz varlığının Kıpçak koluna ait dil malzemesi için, Memlûk -Kıpçak sözlükleri önemli kaynak eserlerdir. Değişik kelime grupları üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasının, Türk söz varlığı ve köken bilgisi çalışmaları için önemli katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1983); ATABAY, N.; KUTLUK, İ.; ÖZEL, S., *Sözcük Türleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1945), *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l- Luğati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- ATALAY, Besim (1999), *Divanü Lûgat- İt- Türk Dizini*, C.IV, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1986), *Türkçenin Grameri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- BAYRAV, Süheyla, (1969), *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- BERTA, 'OrpId (1996), *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*, Harrassowitz Verlag Wiesbaden.
- BM Bkz. ZAJACZKOWSKI
- BRS, (1958) *Başkirsko- Russkiy Slovar*, Akademiya Nauk SSSR Başkirskiy Filial İstitut İstorii Yazıkı i Literaturı, Moskva.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Of Pre- Thirteenth - Century Turkish*, Oxford.
- DEMİRAY, Mehmet Güner (1973), "Yöresel ve Yansıma Kelimeler", *Sivas Folkloru*, C. I, S.9, s.22, Sivas.

- Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*, (1949), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DLT Bkz. ATALAY (1999)
- DM Bkz. TOPARLI (2003).
- DMK Bkz. ATALAY (1999)
- DS (1993), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ED Bkz. CLAUSON.
- EREN, Hasan, (1951-1953), “Onomatopelere Ait Notlar”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul, s.55-58.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- GADCI AHMEDOV, N.E., (1991), *Russko- Kumıskiy Slovar*, Mahaçkala Dağuşpedgiz.
- GAZİMİHAL, Mahmut R., (1961), “Sese Benzetmeli İsimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.VI, İstanbul, s.2361-2362
- GENCAN, Tahir Nejat (1975), *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul
- GENCAN, Tahir Nejat (1947), “Yansımalar Yahut Ses Kelimeler Onomatopeler”, *Ergene*, S.4-5, s.9-10, İstanbul.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1978), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet (1995), *Türkçe Dil Bilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- KK Bkz. TOPARLI (1999).
- KarayRPS, (1974) *Karaimsko- Russko- Pol’skiy Slovar’ “Slovník Karaimsko- Rosujsko- Polski”*, Moskva.
- KazakTS, (1984), ORALTAY, Hasan, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.
- KırgızS, (1998) YUDAHİN, K.K., *Kırgız Sözlüğü* (Çev. Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I-II Ankara.
- KONONOV, A. N., (1956) *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Krş. karşılaştırınız

- KumukRS, (1969) BAMMATOV, Z.Z., *Kumıksko- Russkiy Slovar*, Moskva.
- NogayRS, (1963) (Red.) BASKAKOVA, N.A., *Nogaysko- Russkiy Slovar (Nogayşa- Orıssa Sözlük)*, Moskva.
- ÖZYETGİN, Melek (2001), *Ebū Hayyān Kitābu'ı- İdrāk Li Lisāni'l- Etrāk Fııl: Tarihî- Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav, Ankara.
- RÄSÄNEN, Martti (1957), *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, Helsinki.
- RKS, bkz. GADCİAHMEDOV.
- SELEN, Nevin, (1967), "Nesnelere Onlara Verilen İsimler Arasında O Nesnenin Özelliğine Uygun Bir Ses Uyuşumu Var mıdır?" *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXV, S.3-4, Ankara, s.115-120.
- T Bkz. TOPARLI (2000).
- TatarRS, (1966) *Tatarsko- Russkiy Slovar*, Moskva.
- TatarTS, (1997) *Tatarca Törekçe Sözlük (Tatarca - Türkçe Sözlük)*, İnsan Yayınevi, Kazan- Moskva.
- TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg, Ankara.
- TEKİN, Talat (2003), *Makaleler 1 Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Yararlanılan makaleler: TEKİN (1977), "Ön Türkçede Ünsüz Yitimi", *TDAY-Belleten*, s. 35-51. TEKİN (1982), "On the Structure of Altaic Echoic Verbs in -KırA", *AOH*, XXXVI (1-3), s. 503-513.
- TENİŞEV, E.R. (1988), *Sravnitel'no- İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov Morfolojiya*, Moskva.
- TOPALOĞLU, Ahmet, (1989) *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- TOPARLI, R. (1999); ÇÖGENLİ, M. S.; YANIK, N., *El-kavānınu'l-Kulliye li zabtı'l-Luğati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, R., (2000), ÇÖGENLİ, M. S.; YANIK, N., *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türkī ve 'Acemī ve Muğālī*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, R., (2003), *Ed-Durretu'l-Muđīyye fı'l-Luğati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- TUNA, Osman Nedim, (1947) "Tabiat Taklidi Sözlardan Fiil Yapan Ekler", *Türkeli*, S.4, s.15.
- TÜRKAY, Kaya, (1978), "Kaşgarlıının Derlediği Yansıma Sözcükler", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.241-257.
- TS, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, C. I-II, Ankara, 1998.
- TZ Bkz. ATALAY (1945).
- VARDAR, Berke (1980) yönetiminde N. GÜZ, E. ÖZTOKAT, M. RİFAT, O. SENEMOĐLU, E. SÖZER, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- ZAJACZKOWSKI, Ananiasz, (1954) *Słownik Arabsko- Kipczacki z Okresu Państwa Mameluckiego Bułgat Al-Muštaq fi Luğat At-Türk Wa-l-Qıfçaq*, Czeşç II. Verba, Warszawa.
- ZÜLFİKAR, Hamza, (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.